

МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ У ФАКТИЧНОМУ ШЛЮБІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

PROPERTY RELATIONS IN ACTUAL MARRIAGE: FOREIGN EXPERIENCE AND PROBLEMS OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE

Маланчук Т.В.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
та фінансового права

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

Мельник І.А.,
студентка

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

У статті зроблено спробу виявити проблеми правового регулювання майнових відносин у фактичному шлюбі в Україні та дослідити зарубіжний досвід регулювання таких відносин. Автори намагалися з'ясувати доцільність використання поняття «фактичний шлюб» та дослідити наукові погляди на це питання. Було зроблено висновок, що термін «фактичний шлюб» відображає зміст поняття, яке він позначає. Хоча юридично шлюбу не існує, оскільки відповідно до положень Сімейного кодексу України єдиною формою шлюбу, яка визнається законом, є шлюб, зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану, але фактично між чоловіком та жінкою складаються відносини, притаманні шлюбу. Було досліджено та проаналізовано зарубіжний досвід стосовно визначення майнових відносин у незареєстрованому шлюбі та висловлено пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства у питанні врегулювання вказаних правовідносин.

Ключові слова: цивільний шлюб, фактичний шлюб, майнові відносини у незареєстрованому шлюбі, фактичні шлюбні відносини.

В статье сделана попытка выявить проблемы в правовом регулировании имущественных отношений в фактическом браке в Украине и исследовать зарубежный опыт регулирования подобных отношений. Авторы пытались выяснить целесообразность использования понятия «фактический брак» и исследовать научные взгляды на данный вопрос. Был сделан вывод, что термин «фактический брак» отображает содержание понятия, которое он определяет. Хотя юридически брака не существует, поскольку в соответствии с положениями Семейного кодекса Украины единственной формой брака, которая признается законом, является брак, зарегистрированный в органах государственной регистрации актов гражданского состояния, но фактически между мужчиной и женщиной складываются отношения, присущие браку. Было исследовано и проанализировано зарубежный опыт относительно определения имущественных отношений в незарегистрированном браке и сформулировано предложения относительно внесения изменений в национальное законодательство в вопросе урегулирования указанных правоотношений.

Ключевые слова: гражданский брак, фактический брак, имущественные отношения в незарегистрированном браке, фактические брачные отношения.

The article makes an attempt to identify problems in the legal regulation of property relations in an actual marriage in Ukraine and to explore foreign experience in regulating such relations. The authors tried to clarify the appropriateness of using the term "actual marriage", and to explore the scientific view on this issue. It was concluded that the term "Actual Marriage" reflects the content of the concept that it marks, although legal marriage does not exist, because in accordance with the provisions of the Family Code of Ukraine, the only form of marriage that is recognized by law is a marriage registered in state registration of civil acts, but in fact between a man and a woman are the relationships inherent in marriage. Foreign experience concerning the determination of property relations in unregistered marriage was studied and analyzed, and proposals were made to amend the national legislation in the regulation of these relations.

In the modern world, it is not a nonsense for a man and woman to live together without a formal marriage registration. The number of such relationships is increasing rapidly, and with this the range of issues regarding their legal regulation is increasing. In particular: the legal status of the subjects of these relations; property relations in such a marriage; the legal consequences of such joint residence; application of norms of civil and family law to such relations, etc. Therefore, we aim to try to determine the problems of legal regulation of actual marital relations in Ukraine and to study the foreign practice of legal regulation of property relations in an unregistered marriage.

Key words: Property relations, common-law marriage, legal regulation.

У суспільстві до офіційно незареєстрованого шлюбу переважно застосовуються поняття «цивільний шлюб», «громадянський шлюб», що, на наш погляд, є помилковим. Адже поява терміну «громадянський шлюб» історично пов'язана з тим, що оскільки до 1917 р. в Україні визнавалися лише церковні шлюби, а громадянські (цивільні) не допускалися, то й після 1917 р. у суспільстві залишився термін «громадянський (цивільний) шлюб», який позначав фактичні шлюбні відносини. Радянські науковці В.І. Данилін та С.І. Реутов визначали фактичні шлюбні відносини як більш-менш тривалі й стійкі стосунки чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство. Такі стосунки виникають між особами зрілого віку [1, с. 54].

Цілковито підтримуємо позицію В.І. Жилінкової, яка висловила думку про хибність використання терміна «громадянський (цивільний) шлюб» та запропонувала введення терміну «фактичний шлюб» до законодавства. Також вона

ззначає, що фактичні шлюбні відносини – це шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації [2, с. 251].

Термін «фактичний шлюб» відображає зміст поняття, яке він позначає. Хоча юридично шлюбу не існує, оскільки відповідно до положень Сімейного кодексу України єдиною формою шлюбу, яка визнається законом, є шлюб, зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану, але фактично між чоловіком та жінкою складаються відносини, притаманні шлюбу. У ст. 74 Сімейного кодексу України закріплено таку юридичну дефініцію цього терміна: «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі» [3]. Однак вважаємо, що таке визначення не відповідає загальним правилам нормотворчості, тобто вимогам щодо точності та конкретизації і водночас інформативності юридичних термінів та конструкцій. Доцільним було б, на нашу дум-

ку, застосувати замість цього терміну термін «фактичне подружжя».

Більшість держав світу взагалі ніяк не врегулює питання спільного проживання сім'єю. До цієї групи належать не лише слаборозвинені азійські та африканські держави, а й такі демократії, як Німеччина, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди, Норвегія, Данія, Латвія, Ірландія. Фактичні шлюбні відносини в цих країнах не створюють жодних майнових чи немайнових наслідків для кожного з учасників такого союзу. У разі виникнення суперечностей щодо поділу майна суди цих держав під час розгляду кожної конкретної справи застосовують окремі положення договірної чи корпоративної права або норми щодо безпідставного збагачення. Наприклад, під час розгляду справ щодо майнових наслідків проживання сім'єю латвійські суди користуються аналогією з договором спільного ведення господарської діяльності та оцінюють особистий внесок кожної зі сторін фактичного подружжя до набутого майна [4].

Лише незначна кількість країн має позицію визнання суспільного явища проживання сім'єю без реєстрації шлюбу та детально врегулює питання поділу майна у разі припинення фактичних шлюбних відносин. Так, згідно з Цивільним кодексом Парагваю на набуте під час цивільного шлюбу майно поширюється режим спільної сумісної власності у разі, якщо сторони проживали сім'єю понад 4 роки. У Новій Зеландії на спільне проживання сім'єю, що триває понад 3 роки, поширюються усі положення законодавства про подружжя за винятком презумпції батьківства. В Угорщині на набуте під час спільного проживання сім'єю майно поширюється режим спільної сумісної власності з презумпцією рівності часток кожного з учасників, якщо інше не буде доведено одним зі співмешканців у суді [5].

Досліджуючи досвід країн, у яких було визнано фактичні шлюбні відносини на законодавчому рівні, можна згадати Францію, де зазначені відносини визнаються як співжиття, яке розуміється як фактичний союз двох осіб різної або однієї статі, які живуть разом, коли таке спільне життя має стійкий і тривалий характер. Такі відносини регулюються Цивільним кодексом Франції (зокрема, Титулом XII «Про цивільний пакт солідарності та про співжиття»). Цікаво, що у такому союзі можливе укладання договору про співжиття (пакту солідарності) [6].

У Бельгії також визнається інститут спільного проживання. На юридичному рівні інститут співжиття визначається як цивільно-правовий договір. Регулюються такі відносини ст. 1476 Цивільного кодексу Бельгії. Особи, які бажають вступити до фактичних шлюбних відносин, повинні укласти контракт, що підписується двома особами за присутності нотаріуса, після чого заноситься до реєстру муніципалітету за місцем проживання партнерів або одного з них [7].

Як слушно зазначає А.О. Овчатова-Редько, договірний спосіб упорядкування відносин між фактичним подружжям є чи не єдиним способом захисту прав та інтересів його учасників. Так, фактичний чоловік і дружина можуть укладати між собою угоду про поділ майна, яке перебуває у їхній спільній власності, а також угоду про порядок володіння, користування, розпорядження таким майном та про поділ доходів від використання спільного майна. Порівняльний аналіз зареєстрованого та фактичного шлюбу стосовно сфери укладення договорів дозволяє зробити висновок про те, що відмінність між ними полягає в тому, що договір, укладений одним із учасників фактичних шлюбних відносин в інтересах сім'ї з третьою особою, не створює обов'язків для іншого учасника (якщо в самому договорі не вказано інше), навіть якщо майно, одержане за цим договором, використано в інтересах сім'ї. Крім того, у разі укладення одним із фактичного подружжя стосовно спільного майна договору, який потребує оформлення у

нотаріуса або підлягає державній реєстрації, згода іншого не є обов'язковою [8].

Відповідно до статті 74 Сімейного кодексу України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, набуте ними за час спільного проживання майно належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Законодавством чітко не встановлено, що саме означають поняття «спільне проживання» або «проживання однією сім'єю осіб, які не перебувають у шлюбі». А отже, тягар доведення факту спільного проживання покладається на зацікавлену особу.

Як свідчить судово практика, у суді можуть розглядатися такі докази спільного проживання сім'єю:

1) свідчення свідків є вагомим доказом, проте за відсутності будь-якого документального підтвердження не можуть бути покладені в основу судового рішення. Важливими є підтвердження свідків щодо того, що сторони вели спільне господарство і турбувались один про одного, представляли один одного стороннім людям як свого чоловіка чи дружину, разом святкували свята, їздили на відпочинок, купували одяг і продукти, навіть виносили сміття;

2) документи та письмові докази, що доводять спільне ведення господарства і наявність сімейного бюджету (ведення спільного будівництва чи участь у ремонті житла іншого з фактичного подружжя, довідки про оплату комунальних рахунків, Інтернету чи кабельного телебачення);

3) фотографії часто використовуються сторонами як доказ, проте переважно оцінюються судом критично. Фотографій має бути багато і вони мають відображати значну кількість моментів зі спільного життя – вінчання сторін, фото з пологового будинку, святкування важливих подій у спільній квартирі, спільний відпочинок тощо. Водночас слід пам'ятати, що самі собою фотографії можуть свідчити лише про дружні відносини між сторонами, а тому не можуть бути використані як єдиний доказ у справі [9].

Часто такі фактичні союзи руйнуються, а пошук мирного шляху поділу майна призводить до судової тяганини. У такому разі суб'єкту фактичних шлюбних відносин потрібно переконати суд у тому, що це майно є спільним. Для цього необхідно довести не саме перебування у фактичних шлюбних відносинах, а факт придбання конкретного майна за кошти чи внаслідок трудової участі обох фактичних чоловіка й дружини. О.І. Митрофанова зазначає, що зробити це дуже складно, а іноді фактично неможливо. Більшу доказову силу мають документи, які можуть підтвердити наявність заробітку чи іншого доходу, отримання кредиту в банку на ім'я одного або обох учасників фактичного шлюбу, договори про позику, дарування грошей або документи, що підтверджують витрати на спільне майно [10].

Для визначення кола майнових відносин необхідно встановити випадки, коли поділ спільного майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може бути здійсненим. Законодавець зазначає такі випадки:

1) у період перебування у фактичних шлюбних відносинах за вимогою одного з них як відповідно до закону (ст. 74 СК України), так і відповідно до укладеного між ними договору (якщо такий є);

2) після припинення фактичних шлюбних відносин за ініціативи будь-кого з них;

3) після смерті одного з них;

4) за заявою кредиторів одного з них (або обох), якщо такі є.

Часто майно, придбане фактичним подружжям за спільні кошти, оформляється на одного з них. Якщо у зареєстрованому шлюбі це не має юридичного значення, то за умов фактичних шлюбних відносин – має, і досить іс-

тотне. Так, майно, оформлене на одного з учасників фактичного шлюбу, є лише його майном. Друга сторона права на таке майно не має, доки не доведе, що воно є спільним. Щоб уникнути такої ситуації, доцільно все майно, яке придбано фактичним подружжям за спільні кошти, оформлювати порівну у спільну часткову власність. Так, наприклад, у договорі купівлі-продажу слід зазначити одразу двох покупців, тоді кожному з них належатиме відповідна частка майна. Якщо розмір часток у договорі не вказується, то на підставі частини першої статті 357 Цивільного кодексу України вони вважаються рівними. Отже, право кожної сторони на частку спільно нажитого майна закріплюватиметься у документах (договорах, свідоцтвах про право власності тощо). У разі спору додаткові докази навіть не вимагатимуться [11].

Отже, вважаємо, що для визначення відносин між чоловіком і жінкою, які не зареєстровані органами державної реєстрації актів цивільного стану у шлюбі, вда-

лим варто вважати застосування терміна «фактичний шлюб», який необхідно закріпити на законодавчому рівні, оскільки через розбіжності з цього питання серед науковців та на законодавчому рівні натепер розробка універсального документа для врегулювання колізійних аспектів фактичних шлюбних відносин не вбачається можливою з огляду на діаметрально протилежні підходи до цього інституту. Незважаючи на зміну суспільного сприйняття феномену проживання у незареєстрованому шлюбі та значну розповсюдженість такого явища, вважаємо, що фактичні шлюбні відносини залишаються поза межами правового поля України, а чинні норми в сімейному законодавстві не забезпечують достатнього правового захисту для осіб, які перебувають у таких відносинах. Тому, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні закріпити поняття «фактичний шлюб», що сприятиме ефективному захисту, насамперед, майнових прав учасників таких відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилин В.И., Реутов С.И. Юридические факты в советском семейном праве. Свердловск: изд-во Урал. у-та, 1989. 156 с.
2. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2002. № 21. Ст. 135.
4. Стасюк В. Статус гражданского брака: как понимается этот институт современным обществом. Беларуская думка. 2009. № 3. С. 168–173.
5. Невечера С. Правове регулювання прав та обов'язків осіб, що проживають у цивільному шлюбі. URL: <http://plp.kiev.ua/ua/publications/204-pravove-regulyvannya-prav-ta-obov-yazkiv-osib-shcho-prozhivayut-u-tsilivnomu-shlyubi>.
6. Savatier R. L'Artdefaireleslois. BonaparteetleCodecivil. Paris, 1927.
7. Цивільне партнерство. URL: <http://t-o.org.ua/tsivilne-partnerstvo>.
8. Овчатова-Редько А.О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Одеська національна академія. Одеса, 2009. 20 с.
9. Пашинський А. Майнові відносини у цивільному шлюбі. Юридична газета. 2017. № 22. URL: http://www.vkr.ua/ua/publications/articles/maynovi_vidnosini_u_tsilivnomu_shlyubi/.
10. Митрофанова О.І. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. URL: <http://old.minjust.gov.ua/8795>.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2003. № 40. Ст. 356.